

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1981 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1982

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1981

VILNIUS

1982

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

J A H R B U C H
F Ü R L I T A U I S C H E
G E S C H I C H T E

1981

VILNIUS

1982

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1981

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1982

Redakcinė kolegija

Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVIČIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Li 237 **Lietuvos istorijos metraštis- Ежегодник истории Литвы** -The year-book of Lithuanian history / LTSR MA Istorijos in-tas, LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Red. kolegija: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.— V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.
1981 m. 1982 m. 176 p. Lygiagr. antr. taip pat vok. Str. santr. rus. Bibliogr. išnašose.

Leidinyje sprendžiama piliakalnių apgyvenimo pradžios problema, nagrinėjami Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos veiksmai Kulikovo mūšio laikotarpiu. Apžvelgiamas Pilėnų tapatinimo su Ponia tradicijos atsiradimas ir kt.

05050400000

L $\frac{10604-017}{M 854(08)-82}$ Ž-82

BBK 63.3(2L)
9(TL)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

0505040000

M $\frac{10604-017}{M 854(08)-82}$ Ž-82

© LTSR MA Istorijos institutas, 1982

ISTORIJOS TERMINIJA

Šio skyriaus konsultantas
filol. kand. Kazys Gaivenis

ŽEČPOSPOLITA IR RESPUBLIKA

Atrodytų labai paprasta — kaip reikėtų vadinti Liublino unijos sukurta valstybinį junginį: juk lenkiškai abu terminai tapatūs (ar beveik tapatūs). Tačiau gilinantis į jų prasmę, ypač laikui bėgant, iškyla aibė nenuoseklumų.

Terminui *Respublika* galima prikišti:

1. Jis vis dėlto bendresnis už *Žečpospolitą*, blogiau atspindi bajoriškosios Lenkijos—Lietuvos valstybės specifiškumą.

2. *Žečpospolita* — lenkiškai „respublika“ (plg. Polska Rzeczpospolita Ludowa), bet šiuolaikinėje lenkų terminijoje ji visiškai netapati „respublikos“ sąvokai (plg. Niemiecka Republika Demokratyczna)¹.

3. Respublika yra valstybės (tiksliau — valdymo²) forma, skirtinga nuo kitos formos — monarchijos,³ tačiau Lenkijos—Lietuvos valstybės priekyje buvo monarcho institucija su tam tikra atributika ir net parodomuoju išoriniu autoritetu, jungtinės valstybės sudėtinės dalys ir toliau buvo apibrėžiamos monarchijų sąvokomis — Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.

Savo ruožtu terminas *Žečpospolita*, prasmingas lenkų kalboje, kitose kalbose (tad ir lietuvių) virsta arba nieko nesakančiu žodžiu, arba paaiškinimo reikalaujančia svetimybe, polonizmu. Valstybinio junginio specifiškumą jis, tiesa, parodo, tačiau abejotina, ar būtina tai pabrėžti, ar tuo neužtemdomas pačios valstybės (ar valdymo) formos nusakymas. Juk norėdami galime ir Venecijos respubliką pavadinti jei ne unikalium, tai labai savitu reiškiniu, t. y. per didelis dėmesys atskiriems požymiams gali užgožti pačią esmę. Juk šiaip ar taip, ir Venecijoje, ir Lenkijoje—Lietuvoje valdė aristokratija, iki minimumo apribojusi monarcho atributika papuoštą valstybės galvos institucijos realiąją valdžią.

Valstybės (valdymo) formos apibrėžimo problema, vartojant terminą *Žečpospolita*, vaizdžiausiai atsiskleidžia rusų istorinėje literatūroje. Čia pravartu prisiminti šiaip jau gerai žinomą faktą: M. Liubavskio, M. Dovernaro-Zapolskio, J. Lapo ir kitų rusų mokslininkų darbuose apie Lietu-

¹ Encyklopedia powszechna PWN.— Warszawa, 1975, p. 268, 577.

² Петров В. С. Тип и формы государства (toliau — Тип...).— Л., 1967, с. 72.

³ Советская историческая энциклопедия (toliau — СИЭ).— М., 1963, т. 4, с. 650—653; СИЭ.— М., 1966, т. 9, с. 597—598; СИЭ.— М., 1969, т. 12, с. 17.

vos Didžiąją Kunigaikštystę baltarusiška šaltinių terminija į rusų kalbą neverčiama, o paliekama originali. Šitaip elgtis rusų mokslininkus skatino (ir skatina) didelis rusų ir baltarusių kalbų gimingumas; verčiant reikia apgalvoti sudėtingą ir visa apimančią vertimo sistemą, viską numatyti sunku ir net neįmanoma (plg. Maskvos rusų terminą *гворянин* ir lietuvių—baltarusių *гворанин*), sistemos nesudarius, kils painiava. Tuo tarpu neverčiami baltarusiški terminai išsilavinusiam rusui nesunkiai suprantami. Taip lituanistinėje rusų istorijos mokslo šakoje susiklostė savotiška tradicija. Kaip tik šiuo keliu (per Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės baltarusiškus aktus) į XVII a. rusų dokumentus, o iš jų į literatūrą atėjo ir rytų slavų *Żečpospolitos* atmaina *Reč pospolitaja*. Pastarasis terminas rusų istorinėje literatūroje tebėra ir dabar, tačiau, vartojant jį, kartu iškyla ir būtinybė nurodyti, kad jis reiškia „respubliką“⁴. Bajorų respublika apibrėžiama ir Lenkijos—Lietuvos valstybės forma⁵. Aristokratinės respublikos, kaip šio junginio, terminas žinomas dar buržuazinėje istoriografijoje⁶, tik, žinoma, nenusakant valstybių tipizacijos klasinės esmės.

Kaip matyti, nepatogų terminą *Żečpospolita* (*Reč pospolitaja*), kurį kiekviename svarbesniame sintetiniame darbe reikia aiškinti, rusų kalboje gina sena tradicija—bene sunkiausiai pajudinamas faktorius mokslo raidoje. Nepatogus jis net ir pačioje lenkų kalboje. Šių dienų griežtoje diplomatijos terminijoje siekiama, kiek įmanoma, išlaikyti autentiškus valstybių pavadinimus. Todėl ir atsirado minėtas *Żečpospolitos* ir *respublikos* lygiagretumas, kurį nurodėme kaip priekaištą pastarajam terminui. Betgi, kita vertus, galima papriekaištauti ir pačiai *Żečpospolitai*: šis žodis praranda savo universaliąją prasmę net lenkų kalboje, jei jau reikia vartoti terminą *republika*. Tuo tarpu lenkų istorinėje literatūroje terminas *rzeczpospolita* kaip tik taikomas *respublikos* sąvokai apibrėžti (pvz., Romos respublika)⁷.

Żečpospolitos termino vartojimą lenkų kalboje juo labiau galima pateisinti susiklosčiusia tradicija. Bet kaip tik todėl ir neaišku: ar tikslinga jį įsileisti į kalbas, kur lenkiškos tradicijos nėra, konkrečiai—į lietuvių kalbą?

Du pirmuosius priekaištus terminui *republika* jau aptarėme. Galima rasti ne vieną argumentą ir prieš trečiąjį. Karaliaus ir respublikos derinys iš pirmo žvilgsnio atrodytų lyg ir paradoksalus, ypač laikantis tradicinio teisinėje literatūroje susiklosčiusio požiūrio į valstybės formą, kai ji tapatinama su valdymo forma⁸, kai neatsižvelgiama į šios sąvokos sudėtingumą, neišskleidžiamos jos sudėtinės dalys. Tačiau for-

⁴ История Польши / Под ред. В. Д. Королюка, И. С. Миллера, П. Н. Третьякова.—М., 1956, т. 1, с. 189, 192; История средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина, А. С. Самойло, А. Н. Чистозвонова.—М., 1954, т. 2, с. 422; Всемирная история.—М., 1958, т. 4, с. 430; СИЭ, т. 12, с. 35.

⁵ История Польши, т. 1, с. 192; Семенов В. Ф. История средних веков.—М., 1956, с. 494; Всемирная история, т. 4, с. 428, 429.

⁶ Сорель А. Европа и французская революция.—СПб, 1892, т. 1, с. 401; Der grosse Brockhaus.—Leipzig, 1935, Bd. 15, p. 634

⁷ Plg.: Sikorski J. Zarys historii wojskowości powszechnej do końca wieku XIX.—Warszawa, 1972, p. 71.

⁸ Петров В. С. Тип..., с. 50.

ma turi klasinį turinį, yra su juo susipynusi, o valstybės turinys kaip tik yra lankstesnė sąvoka už valstybės esmę, leidžianti klasifikuoti valstybes pagal istorinio jų tipo raidos etapus⁹. Valstybės forma yra bent trijų elementų (valdymo, politinio režimo ir valstybės vienybės organizavimo formų) derinys¹⁰. Skiriamos monarchinio ir respublikinio valdymo formos¹¹, bet nepamirština, kad tipų rėmuose monarchijos ir respublikos gali reikštis įvairiaisiais pavidalais, kad raiškos požymiai kai kada susipina¹². Lenkijos—Lietuvos karalius turėjo šį titulą, bet iš tikrųjų buvo tik renkamas pirmasis valstybės dignitorius, nieko negalėjęs atlikti be seimo ir senato—kolegialių ir iš dalies renkamų (seimo), t. y. respublikos požymius turinčių organų¹³—žinios. Juk Venecijos dožas taip pat turėjo hercogo titulą, buvo vainikuojamas, bet vis dėlto hercogija Venecijos nevardiname. Valdymo formos nepaprastai įvairios, o dalyko esmė ta pati¹⁴. Vadinasi, minėtas „paradoksas“ tėra išorinis ir taikytinas tik vienam sudėtiniam elementui, o ne visai sąvokai. Be to, aptartas elementas nėra net svarbiausia vidinė valstybės formos pusė—kokia yra politinis režimas¹⁵. Šiuo požiūriu Lenkija—Lietuva nevadintina net specifiška: ji tipinga viešpataujančio luomo atstovaujamos organizacijos valstybė¹⁶.

Svarbiausias sunkumas taikant *respublikos* terminą Lenkijos—Lietuvos valstybei glūdi kitur: kiek sutampa ar skiriasi mūsų terminijos marksistinė mokslinė ir išnaudotojų klasinė kategorija, kurią apibrėžia lotyniška sąvoka „res publica“ ir jos prasminiai ar pažodiniai vertimai į kitas kalbas.

Sąvokos „imperium“ (valdžia, aukščiausioji valdžia) yra Romos respublikoje¹⁷ ir „res publica“ (viešieji reikalai, visuotinė gerovė)—imperijoje¹⁸. Romą šiandien apibrėžiame antikinio polio, vergovinės valstybės ar pagaliau vien valstybės sąvokomis. Patys Romos vergvaldžiai ją suvokė kaip „miestą“ (urbs Roma) ar „romėnų tautą“ (populus romanus), bet toks suvokimas akivaizdžiai primityvus, todėl ilgainiui šią funkciją vis labiau perėmė aukštesnį abstrakcijos laipsnį atitinkanti romėnų tautos ar Romos miesto „viešųjų reikalų“ sąvoka. Taip „res publica“ tapo pagrindiniu terminu, nusakančiu Romos valstybę¹⁹. Ta-

⁹ Ten pat, p. 51; Петров В. С. Сущность, содержание и форма государства (toliau — Сущность...)—Л., 1971, с. 75, 88.

¹⁰ Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия (toliau — МЛОТП).—М., 1970, с. 240; Петров В. С. Тип... , с. 50.

¹¹ МЛОТП, с. 238; Петров В. С. Тип... , с. 72.

¹² Петров В. С. Тип... , с. 73.

¹³ МЛОТП, с. 239.

¹⁴ Leninas V. Apie valstybę.—Raštai.—V., 1954, t. 29, p. 438.

¹⁵ МЛОТП, с. 235.

¹⁶ Plg.: Петров В. С. Сущность... , с. 119.

¹⁷ Maškinas N. Senovės Romos istorija.—V., 1955, p. 256; Покровский И. А. История римского права.—Рига, 1924, с. 98, 99; Mommsen Th. Römische Geschichte. Gekürzte Ausgabe.—Wien—Leipzig, 1932, p. 87.

¹⁸ Sohm R. Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego. Przetłumaczyli według 17-go wydania R. Taubenschlag i W. Koszubski.—Warszawa, 1925, p. 193.

¹⁹ Žr. Maškinas N. Min. veik., p. 232.

čiau ši evoliucija vyko neišnykstant ir pirminei minėtų žodžių reikšmei, nes tai lėmė pats valstybės pobūdis: „viešieji reikalai“ buvo visos vergvaldžių oligarchijos reikalas. Todėl (ir, žinoma, ne tik todėl) sąvoka „res publica“ neišnyko imperijos laikais, bet tebegyvavo terminijoje ir imperijai žlugus.

Neįmanoma pasekti visų sąvokos „res publica“ (jos „visuotinės gerovės“ prasme) evoliucijos niuansų. Svarbu tai, kad Europos luominėje monarchijoje ji išreiškė valdančiosios klasės interesų visumą, išreiškė juos požiūriu kaip tik šios klasės luominės organizacijos, kuri greta pačios feodalinės valstybės tapo savarankiška institucija. Nuo šiol socialiniai prieštaravimai lėmė sąvokos „res publica“ turinio tolesnę raidą. Jei tai buvo prieštaravimai tarp feodalinės monarchijos ir kylančios buržuazijos, „visuotinė gerovė“ tapo pastarosios šūkiu, kaip luomų susirinkimas tapo buržuaziniu parlamentu. Olandijos respublika taip ir išlaikė efemerinę monarchinę „septynių provincijų“ (deklaravusių sau teisę pasirinkti monarchą, bet taip ir nepasirinkusių) formą su nepasirinkto monarcho vietininku (štathalteriu) priešakyje. Tuo tarpu Anglijoje jau nuosekliai buvo įformintas (buržuazinės) „visuotinės gerovės“ principas (anglų „commonwealth“²⁰ — lotynų „res publica“ vertimas). Pakeitusi feodalinę monarchiją, ši „visuotinė gerovė“ imama suvokti kaip valstybę.

Tuo atveju, kai prieštaravimai išreiškė tik kovą pačioje valdančiojoje klasėje, „visuotinė gerovė“ tapo feodalų luominės oligarchijos kovos su monarchu šūkiu. Lenkija čia bene klasikinis pavyzdys.

Šiuo lenkišku variantu klasinė „visuotinės gerovės“ sąvoka atkeliaavo ir į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Ji įrašyta jau 1387 m. Jogailos privilegijoje Obolcų bažnyčiai²¹. Tai, žinoma, dar atneštinis posakis, tačiau XVI a. tai jau reali sąvoka seimo dialoguose²², valstybės aktuose²³ ir politiniuose traktatuose²⁴. Taigi, sudarant Liublino uniją, ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje feodalų luominė „visuotinė gerovė“ išaugo jau į politinės institucijos sąvoką. Oficialus naujai sukurto junginio pavadinimas „abiejų tautų visuotinė gerovė“ (Rzeczpospolita obojga narodów) buvo teorinė iškaba, atitinkanti praktinį bajorų respublikos turinį — autentiška to meto feodalinės „demokratijos“ išraiška.

Iš viso to išeina, kad terminas *republika* ir turiniu, ir forma atitinka Lenkijos — Lietuvos valstybės esmę, nors jo ir negalime pavadinti

²⁰ Сапрыкин Ю. М. Политическое учение Гаррингтона: Из истории идейно-политической борьбы в годы английской буржуазной революции. — М., 1975, с. 4, 13, 49, 65.

²¹ Kodeks dyplomacyjny katedry i diecezji wileńskiej. — Kraków, 1932, t. 1, z. 1, p. 18; „ut status noster totiusque Reipublicae gubernetur“.

²² Русская историческая библиотека. — Юрьев, 1914, т. 30. Литовская метрика. Отд. 1—2, ч. 3, т. 1, с. 228: «Олижъ з волостного скаръбу его королевьское милости опатроно потребу речы посполитое».

²³ Volumina legum. — Petersburg, 1859, t. 1, p. 288: „volentesque eosdem obligatiōnes et alacriores ad optime de Nobis, et Respubl. hujus Magni Ducatus nostri benemerendum facere“.

²⁴ Lazutka S., Gudavičius E. Deodato Septenijaus Goštautų „Panegirika“. — Lietuvos istorijos metraštis. 1976, V., 1977, p. 84: „talia serucia... que eius clemencia gessit principi, eius elemencie, et huic dominio eius elemencie et reipublice“.

idealiu. Į jį, matyt, reikia žiūrėti kaip į mažiausią blogį, siekiant griežtos terminų precizijos. Beje, marksizmo klasikai šį terminą irgi vartojo²⁵.

Antras taip pat šiam junginiui pavadinti vartotinas terminas būtų *Lenkijos—Lietuvos valstybė*. Jį visiškai pateisintų nekelianti ginčų Austrijos—Vengrijos analogija.

Edvardas Gudavičius

---

²⁵ Marx K. Ausgewählte Schriften in zwei Bänden.—Moskau, Leningrad, 1934, Bd. 2, p. 91.